

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ СЛІВ АВТОРА
ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ В РОМАНІ В.ДРОЗДА «КАТАСТРОФА»

*Пискач О.Д.,
доцент кафедри української мови
філологічного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Abstract. *The article gives a detailed analysis of the structural-semantic analysis of the author's words in direct speech on the material of V. Drozd's fanciful novel «Catastrophe». Particularly, the words for the speech, mental activity of characters are highlighted; communicative means of marking movements, gestures, facial expressions; zero verb speech remarks.*

Keywords: *author's words, direct speech, novel.*

Слова автора – це фрагменти художнього твору, у яких автор звертається до читача від себе, а не через мовлення персонажів. Проблема вивчення авторської мови як засобу розкриття образу самого автора є однією з найважливіших у лінгвостилістиці, адже у своєрідній структурі авторського мовлення найглибше і найяскравіше відображена стилістична єдність усього твору.

Основою художнього тексту є авторська оповідь, а пряма мова влітається в неї як важливий компонент і засіб створення характерів. Вводячи в словесну тканину прямі висловлювання персонажів, автор тим самим використовує їх репліки, монологи, діалоги для мовленнєвої характеристики, яка нерідко доповнюється, коментується примітками в авторській мові.

У зв'язку з великою роллю прямої мови в художній літературі розробляються різноманітні прийоми індивідуалізації мовлення персонажів, типологія введів в авторський текст. Пряма мова, орієнтована на буквальне відтворення чужого висловлювання з усіма його граматичними особливостями, вводиться в текст словами автора, які не лише вказують на те, хто, де, коли,

як, за яких обставин говорить, але й виступають основним чинником розрізнення прямої мови та інших типів конструкцій із чужим мовленням.

Український мовознавець Н. Гут вважає, що «хоча назва частини речення, яка вводила чуже мовлення в текст, з'явилась досить рано, сам термін *слова автора* починає функціонувати лише з II половини XIX століття» [1, с. 294].

На різних етапах лінгвістичної науки слова автора розглядалися як невід'ємна частина конструкцій із компонентом прямої мови. Проблемі прямої мови у руських літописах присвячені праці Д. Лихачева (1947), О. Молоткова (1952). Синтаксис розмовної мови та пряму мову як виразник живого народного мовлення досліджували Л. Булаховський, В. Кодухов, Г. Чумаков, М. Милих, А. Алексеева, Є. Степанова та ін.

Аналіз теоретичної літератури з досліджуваної проблематики дає підстави трактувати взаємозамінні терміни «слова автора» та «авторські слова» як синтаксично незалежні від репліки, однак пов'язані з нею в інтонаційному та смислово-семантичному плані, компоненти конструкції з прямою мовою, які виконують структурно-граматичну та стилістичну роль у тексті. У словах автора використовуються різні лексико-семантичні групи дієслів, серед яких основне місце займають передусім дієслова мовлення.

В українській лінгвістиці слова автора при прямій мові в художніх творах Григорія і Григора Тютюнників досліджувала Н.Гут [2], але це питання поки що не знайшло належного висвітлення на матеріалі творчості інших відомих українських митців, до яких належить і В.Дрозд, самотутня й оригінальна проза якого відзначається такими рисами, як поліфонізм, інтелектуалізація, філософічність, міфологізм, іронічність.

Жанри і стилі прози В. Дрозда аналізували різні літературознавці відповідно до поставленої ними мети дослідження, як-от: міфопоетика творів В. Дрозда (Л. Яшина), особливості жанру його роману «Лістя землі» (М. Жулинський), своєрідність оповідань В. Дрозда (Ю. Бадзьо), «химородність»

його творів (П. Майдаченко) тощо. Дослідниця А. Харченко довела, що «незмінною рисою стилю творів В. Дрозда різних років є іронія як принцип ставлення до дійсності й чи не єдиний спосіб висловити власну точку зору» [5, с. 17]. Особливої уваги заслуговують наукові пошуки О. Січкара, яка проаналізувала психологічні аспекти прози В. Дрозда з урахуванням останніх тенденцій психологічного аналізу в літературознавстві [4].

Проте на сьогодні поки що немає цілісного лінгвостилістичного аналізу творчості В. Дрозда. Саме тому актуальність нашого дослідження зумовлена потребою поглибленого вивчення слів автора при прямій мові як важливого лексико-граматичного та стилістичного засобу художньо-образної системи ідіостилю цього письменника.

Метою дослідження є структурно-семантичний аналіз слів автора при прямій мові на матеріалі химерного роману В. Дрозда «Катастрофа».

Як засвідчили результати аналізу, слова автора при прямій мові в романі В. Дрозда «Катастрофа» можна віднести до таких семантичних груп: 1) слова на позначення мовленнєвої діяльності персонажів; 2) дієслова на позначення психічної діяльності; 3) комунікативні засоби на позначення рухів, жестів, міміки мовця; 4) ремарки з нульовим дієсловом мовлення.

Обстежений нами фактаж (більше 200 мовних одиниць) підтверджує суттєву перевагу в словах автора при прямій мові лексико-семантичних груп дієслів із загальним значенням говоріння: *мовити* (8), *проказувати* (6), *казати*, *сказати* (7), *говорити* (2), *промовити* (2). Особливий спосіб промовляння репліки персонажем В. Дрозд репрезентує за допомогою широких синонімічних рядів. У системі слів автора при прямій мові переважають лексеми на позначення інтенсивності звучання (*зукати* (7), *прошепотіти* (4), *закричати* (2), *вереснути* (2), *скомандувати*, *благати*), нечіткості вимови (*буркнути*, *бубніти*, *забелькотіти*, *промимрити*), а також темпу мовлення (*кинути* (2), *позіхнути*, *протягнути*, *захлинатися*, *наспівувати*). Наприклад: «— *Що?* — з глухою урочистістю ***прошепотіла***

*Параска Пантелеймонівна» [3]; «– Знайшов, над чим думати, – стомлено **позіхнула** Марта» [3]; «– Гарзд, я зайнятий, ви що, не бачите? – вискляво **вереснув** Гуляйвітер» [3].*

Лексеми загального характеру передачі мовлення, запитання, відповіді, спонування характеризуються невисокою частотністю вживання в романі «Катастрофа». Письменник віддає перевагу дієслівним вводам *запитувати* (2), *запитати* (4), *питати*, *поцікавитися*, *погоджуватися*, *викликати*, *скомандувати*, *наказувати*, *попросити* тощо.

Шляхом опису вербальної та невербальної поведінки в тексті здійснюється багатоаспектна характеристика ситуації спілкування. Невербальна дія може бути настільки виразною, що повністю заступає собою вербальну. При цьому експресія немовленнєвої діяльності відіграє роль стимулу або мотиву для репліки співрозмовника. Саме тому група слів автора з екстралінгвальним компонентом має широкий потенціал у романі В.Дрозда «Катастрофа». Письменник активно користується дієслівною лексикою на позначення розумових, психічних виявів персонажів при введенні невисловлених героями реплік. Це переважно лексеми *думати*, *подумати*, *здогадатися*, *запам'ятати*.

Досить продуктивною групою в романі В.Дрозда «Катастрофа» є дієслова на позначення емоційно-психологічного стану мовця (здивування, веселість, ніяковість, урівноваженість, настороженість, роздратованість): *всміхнутися*, *добрішати*, *запалюватися*, *зняковіти*, *насторожитись*, *реготати*, *розсміятися*. Наприклад: «– Великі шахісти найдовше думають над першим ходом, – зимно **розсміявся** Іван» [3]; «Але згодом Загатний невесело **посміхнувся**: – Тварини й рослини не винні, бо не здатні аналізувати самих себе» [3].

Яскраву стилістичну виразність та експресію мають слова автора, що містять у своєму складі метафоричні сполуки *відчути здобич*, *гасити полум'я сварки*, *піднялась лють* чи загальномовні й трансформовані автором фраземи *відкрити карти* «зізнатися в чомусь», *спіймати думку* «здогадатися», *проїняла думка* «хто-

небудь починає думати над чимсь», грюкнути дверима «розсердитися», *звести брови* «здивуватися», *морицяти чоло* «сердитися», *стрельнути бровами* «здивуватися», *хитати головою* «виражати своє захоплення ким- або чим-небудь». Наприклад: «– *Якого нариса? – стрельнув Борис Павлович бровами*» [3]; «*Василь Молохва хитав головою: – Талантище...*» [3].

Чи не найчисленнішу групу в романі В.Дрозда «Катастрофа» становлять вводи на позначення рухів, жестів, міміки мовця. Ці лексеми сприяють особливій образності мовлення, відтворюючи різні дії співрозмовника, які стосуються зображення рухів, зовнішнього вигляду, манер особи, котрій належить пряма мова. В.Дрозд досить активно в ролі авторських слів використовує дієслова руху *підводиться, брати, вбігати, з'являтися, змахнути, метнутися, опуститися, подати, ступати* тощо. Наприклад: «*Гуляйвітер ступив до Івана: – Що ви хочете цим сказати?*» [3]; «– *Товариші, історична хвилина, – Гуляйвітер метнувся до дверей*» [3]; «*Коло дверей з'явився Гужва: – Товаришу Загатний, вас товариш редактор до телефону, терміново....*» [3].

Поширення авторських слів із доміантним дієсловом найчастіше відбувається завдяки вживанню інтенсифікаторів, які в романі мають різноманітне морфологічне вираження (прислівники, прийменниково-іменникові сполуки та ін.). Це лексико-семантичні групи зі значенням висоти звуку, тембру голосу, сили звуку, темпу, ставлення суб'єкта до сказаного чи виконаного, ставлення до співрозмовника, фізичного та психологічного стану тощо. Наприклад: «– *Вибачте, я на хвилинку, – дуже ввічливо, але твердо мовив Хаблак, переступаючи поріг*» [3]; «– *Я мусив вам це сказати, – тихо і просто мовив Хаблак, причиняючи двері*» [3]; «– *Стаavimo на голосування, – з підкресленою офіційністю мовив Гуляйвітер*» [3]; «– *Я оголошую вам догану, – суворо мовив Загатний*» [3]; «– *До побачення, – не досить гостинно обірвала мене лікарка*» [3].

Мовотворчість В.Дрозда характеризується невеликою частотністю вживання слів автора з нульовим дієсловом. Це

структури, у яких ввідне дієслово опускається, але авторські слова містять залежні від нього лексеми (іменники з прийменниками чи без них, прислівники різних лексико-семантичних груп тощо): «– *Передова редактора, – через плече*» [3]; «*І голосне, відчайне: – Мамуню, я теж колись помру?*» [3]; «– *Ні, – дуже лаконічне*» [3]. Для слів автора, які не містять у своїй структурі актуалізованого дієслова, характерна інтонаційна та змістова незавершеність. Вони потребують доповнення прямою мовою і лише разом з реплікою утворюють граматичну конструкцію, яка виражає відносно завершену думку.

Отже, слова автора виступають одним із найпродуктивніших лексико-граматичних засобів творення художніх структур, не лише констатуючи акт здійснення мовлення, а й описуючи різноманітні вияви внутрішнього стану персонажів, їхні візуальні характеристики, а також параметри комунікативної ситуації, у якій взаємодіють герої твору. Поєднуючись із конструкціями прямої мови, слова автора відіграють важливу смислову і стилістичну роль у романі В.Дрозда «Катастрофа».

Література:

1. Гут Н. В. Термін «слова автора» в сучасній лінгвістичній науці. *Восточноукраинский лингвистический сборник*. Вип. 13. 2009. С. 294–297.
2. Гут Н. В. Слова автора при прямій мові в системі художнього тексту (на матеріалі творчості Григорія і Григора Тютюнників): автореф. дис.... к. філол. н. Київ, 2009. 20 с.
3. Дрозд В. Катастрофа. URL: <https://www.ukr-lib.com.ua/books/printitzip.php?tid=31>.
4. Січкач О.М. Проза В.Дрозда: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Херсон, 2008. 21 с.
5. Харченко А. В. Іронія як стильовий компонент прози Володимира Дрозда: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2008. 21 с.